

Δημογραφικά προτάγματα
στην έρευνα και πρακτική στην Ελλάδα

DIRAP

dirap.demo@uth.gr

FLASH NEWS

Γιατί, χωρίς μετανάστευση, η μελλοντική μείωση του πληθυσμού της Ελλάδας και της Ευρώπης θεωρείται αναπόφευκτη?

Χρήστος Μπάγκαβος * Αλεξάνδρα Τραγάκη **

Πρόσφατες αναλύσεις σχετικά με το δημογραφικό μέλλον της Ευρώπης¹ καταδεικνύουν ότι, χωρίς μετανάστευση, ο συνολικός πληθυσμός της γηραιάς ηπείρου θα μειώνεται τα επόμενα χρόνια. Η διαπίστωση αυτή, η οποία ισχύει και στην περίπτωση της Ελλάδας, οδηγεί συχνά σε αναζήτηση δημογραφικών λύσεων, και ειδικότερα την αύξηση της γονιμότητας, προκειμένου, χωρίς μετανάστευση, να αποτραπεί η μελλοντική δημογραφική συρρίκνωση. Στο κείμενο που ακολουθεί αναλύεται η σημαντική διάσταση των αλλαγών στην κατά ηλικία σύνθεση του πληθυσμού της Ελλάδας και της Ευρώπης, διάσταση η οποία θα καθορίσει σε σημαντικό βαθμό την τάση για διαχρονική συρρίκνωση του συνολικού πληθυσμού τις επόμενες 10ετίες, καθιστώντας τη συρρίκνωση αυτή ως μία αναπόφευκτη μελλοντική εξέλιξη.

Εν απουσία μετανάστευσης, ο συνολικός πληθυσμός μιας γεωγραφικής περιοχής παραμένει σταθερός σε μέγεθος όταν ο συνολικός αριθμός των γεννήσεων είναι ίσος με τον συνολικό αριθμό των θανάτων, δηλαδή όταν το φυσικό ισοζύγιο, που είναι η διαφορά μεταξύ γεννήσεων και θανάτων, είναι μηδενικό. Συνεπώς το βασικό ερώτημα που τίθεται για την αποφυγή μιας μελλοντικής μείωσης του συνολικού πληθυσμού στην Ελλάδα και την Ευρώπη είναι το κατά πόσο στη διάρκεια του χρόνου οι γεννήσεις μπορούν να είναι ίσες σε αριθμό με τους θανάτους.

Θα πρέπει βέβαια να διευκρινιστεί ότι ο ετήσιος αριθμός και η διαχρονική μεταβολή του αριθμού των γεννήσεων και των θανάτων (δημογραφικά γεγονότα) δεν εξαρτάται μόνο από τα επίπεδα και τις διαχρονικές αλλαγές της γονιμότητας και θνησιμότητας (δημογραφικά φαινόμενα) αλλά και από τις μεταβολές στο μέγεθος και την κατά ηλικία σύνθεση ενός πληθυσμού. Για παράδειγμα στην Ελλάδα, ενώ μεταξύ 2013 και 2019 η γονιμότητα αυξήθηκε κατά 3,5% (από 1,29 σε 1,34 παιδιά ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας), ο αριθμός των γεννήσεων μειώθηκε κατά -11% (από 94 χιλιάδες το 2013 σε 83,7 χιλιάδες το 2019) λόγω της μείωσης κατά 200 χιλιάδες (περίπου -14,5%) του αριθμού των γυναικών ηλικίας 20 έως 39 ετών (ηλικίες από τις οποίες προέρχεται περίπου το 90% της συνολικής γονιμότητας και του συνολικού αριθμού γεννήσεων). Παρομοίως, ενώ, λόγω της μείωσης της θνησιμότητας τα τελευταία 60 χρόνια στην Ελλάδα κερδίσαμε κατά μέσο όρο 10 επιπλέον έτη ζωής, το ίδιο διάστημα ο αριθμός των θανάτων υπερδιπλασιάστηκε λόγω της αύξησης του πληθυσμού στις ηλικίες 60 ετών και άνω και κυρίως στις ηλικίες 80 ετών και άνω.

Η παραπάνω διευκρίνιση καταδεικνύει ότι η μελλοντική μεταβολή του αριθμού των γεννήσεων και των θανάτων, και κατ'επέκταση το μελλοντικό φυσικό ισοζύγιο και η μεταβολή του μεγέθους του συνολικού πληθυσμού, σε ένα δημογραφικά μεσοπρόθεσμο ορίζοντα (π.χ. το 2050), δεν θα εξαρτηθεί μόνο από τις μελλοντικές μεταβολές της γονιμότητας και της θνησιμότητας, δηλαδή από τις μελλοντικές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Εξίσου ή και περισσότερο σημαντικό θα είναι ο ρόλος δημογραφικών παραγόντων και κυρίως οι μεταβολές αναφορικά με το πλήθος των γυναικών σε ηλικία αναπαραγωγής καθώς των ατόμων ηλικίας 80 ετών και άνω. Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι ενώ στην περίπτωση της γονιμότητας και της θνησιμότητας υπάρχει ένας βαθμός αβεβαιότητας για την μελλοντική τους εξέλιξη, οι μεταβολές στις δύο προαναφερόμενες ηλικιακές ομάδες μπορούν μεσοπρόθεσμα να προσδιοριστούν σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό αφού τα άτομα αυτά βρίσκονται ήδη στον πληθυσμό της Ελλάδας αλλά και της Ευρώπης.

Ένα επιπρόσθετο σημαντικό στοιχείο που αναπόφευκτα θα επηρεάσει τις μελλοντικές αλλαγές αναφορικά με το μέγεθος του συνολικού πληθυσμού είναι ότι το φυσικό ισοζύγιο ακόμη και πριν το 2020 (έτος εμφάνισης του Covid-19) ήταν αρνητικό τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 2019 στην Ελλάδα ο αριθμός των θανάτων ήταν περίπου 50% υψηλότερος από αυτόν των γεννήσεων και το φυσικό ισοζύγιο ήταν αρνητικό κατά 41 χιλιάδες (-3.8 για 1.00 άτομα του πληθυσμού). Στην Ευρώπη η υπεροχή των θανάτων ήταν της τάξης του 13% και το αρνητικό φυσικό ισοζύγιο ήταν 900 χιλιάδες (-1,2 για 1.000 άτομα του πληθυσμού). Με άλλα λόγια, μια μελλοντική ισότητα μεταξύ γεννήσεων και θανάτων καθίσταται ακόμη πιο δύσκολη αφού, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, οι γεννήσεις ήδη υπολείπονται σημαντικά των θανάτων.

Με δεδομένο ότι η μεταβολή του συνολικού πληθυσμού συναρτάται με το εύρος της διαφοράς γεννήσεων και θανάτων, εύλογα θα μπορούσε κάποιος να αναρωτηθεί τι θα μπορούσε να συμβεί τα επόμενα χρόνια, από την άποψη της συνολικής πληθυσμιακής μεταβολής, εάν το φυσικό ισοζύγιο παρέμενε στα σημερινά επίπεδα. Για να παρακάμψουμε την περίοδο του Covid-19, που προκάλεσε μία απότομη αύξηση του αριθμού των θανάτων, θα μπορούσαμε να επιλέξουμε ως έτος αναφοράς το 2024 όπου αναμένεται ότι θα έχουμε εισέλθει σε μία περίοδο δημογραφικής «κανονικότητας», υπό την έννοια ότι το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση θα έχει ξεπεράσει το επίπεδο του 2019 περίπου κατά 1 έτος, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη. Σύμφωνα με το βασικό σενάριο των ΗΕ, χωρίς μετανάστευση, το 2024, ο συνολικός πληθυσμός θα είναι 10,3 και 740 εκατομμύρια στην Ελλάδα και την Ευρώπη αντίστοιχα. Επιπρόσθετα ο αριθμός των θανάτων θα είναι κατά 21% υψηλότερος από τον αριθμό των γεννήσεων στην Ευρώπη και κατά 58% στην Ελλάδα, και το αρνητικό φυσικό ισοζύγιο θα είναι -1,4 εκατομμύρια στην Ευρώπη και -44 χιλιάδες στην Ελλάδα (-1,9 στα 1.000 άτομα του πληθυσμού στην Ευρώπη και -4,3 στην Ελλάδα). Εάν

¹ United Nations 2022. World Population Prospects 2022, <https://population.un.org/wpp/> και Eurostat Database 2023. Demographic balances and indicators by type of projection [PROJ_23NDBL_custom_6142402].

* Καθηγητής Δημογραφίας, christosbagavos@gmail.com

** Καθηγήτρια Οικονομικής Δημογραφίας, atraaki@hua.gr

το εύρος του αρνητικού φυσικού ισοζυγίου παραμένει σταθερό από το 2024 έως το 2050, π.χ. μέσω της διαχρονικής σταθερότητας του αριθμού των γεννήσεων και των θανάτων, ο πληθυσμός στην Ελλάδα θα μειώνονταν κατά 44 χιλιάδες ετησίως και έως το 2050 θα έχει μειωθεί συνολικά κατά 1,1 εκατομμύρια (-11,1%). Στην Ευρώπη, η ετήσια μείωση θα ήταν της τάξης των 1,4 εκατομμυρίων με αποτέλεσμα ο συνολικός πληθυσμός το 2050 να είναι κατά 36,6 εκατομμύρια (-4,9%) χαμηλότερος σε μέγεθος σε σχέση με το 2024. Με άλλα λόγια, ακόμη και στην περίπτωση όπου τα επόμενα χρόνια σε ένα πλαίσιο μηδενικής μετανάστευσης, δεν θα διευρύνεται η διαφορά μεταξύ γεννήσεων και θανάτων, η πληθυσμιακή μείωση είναι αναπόφευκτη λόγω της σημερινής υστέρησης των γεννήσεων έναντι των θανάτων.

Επιπρόσθετα, η προοπτική μιας σταθερής διαφοράς μεταξύ γεννήσεων και θανάτων έως το 2050 δεν φαντάζει ρεαλιστική για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος είναι ότι, τα επόμενα χρόνια ο αριθμός των θανάτων θα αυξάνει, λόγω της διεύρυνσης του αριθμού των ατόμων ηλικίας 80 ετών και άνω, οδηγώντας σε ακόμη υψηλότερα αρνητικά φυσικά ισοζύγια. Έτσι ενώ η προαναφερόμενη σταθερότητα του αριθμού των θανάτων την περίοδο 2024-2050 θα οδηγούσε σε ένα συνολικό αριθμό 3,1 και 209 εκατομμυρίων θανάτων στην Ελλάδα και την Ευρώπη αντίστοιχα, η γήρανση του πληθυσμού, παρά την αναμενόμενη μείωση της θνησιμότητας², θα συνδυαστεί με 110 χιλιάδες και 16,7 εκατομμύρια επιπλέον θανάτους στην Ελλάδα και την Ευρώπη αντίστοιχα, σε σχέση με την υπόθεση της διαχρονικής σταθερότητας του αριθμού των θανάτων.

Ο δεύτερος λόγος είναι ότι, η αναμενόμενη συρρίκνωση του πλήθους των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας, ακόμη και σε ένα πλαίσιο αύξησης της γονιμότητας³, θα οδηγήσει σε ένα μειούμενο αριθμό γεννήσεων και σε περαιτέρω διεύρυνση του αρνητικού φυσικού ισοζυγίου. Μέσα στο προαναφερόμενο πλαίσιο αύξησης της γονιμότητας, ο συνολικός αριθμός γεννήσεων στην Ελλάδα και την Ευρώπη θα είναι αντίστοιχα κατά 55 χιλιάδες και 11,5 εκατομμύρια χαμηλότερος σε σχέση με την υπόθεση της διαχρονικής σταθερότητας του αριθμού των γεννήσεων. Ουσιαστικά η διαχρονική σταθερότητα του αριθμού των γεννήσεων, υπαγορεύει ένα επίπεδο γονιμότητας το 2050 το οποίο θα πρέπει να είναι γύρω στο 1,70 για την Ελλάδα και 1,84 για την Ευρώπη, δηλαδή υψηλότερα κατά 15% και 13% σε σχέση με τα αναμενόμενα επίπεδα του μέσου σεναρίου των Ηνωμένων Εθνών.

Κατά συνέπεια, στην πληθυσμιακή μείωση κατά -11,1% στην Ελλάδα και κατά -4,9% στην Ευρώπη, η οποία δύναται να προκύψει από την διατήρηση του υπάρχοντος αρνητικού φυσικού ισοζυγίου, θα υπάρξει μία περαιτέρω μείωση (-1,1% και -2,3% αντίστοιχα) ως συνέπεια της αύξησης του αριθμού των θανάτων. Παράλληλα, η συρρίκνωση του αριθμού των γεννήσεων η οποία θα προκύψει ως συνέπεια της απόκλισης των επιπέδων γονιμότητας από ένα επίπεδο που θα εξασφάλιζε την διαχρονική σταθερότητα του αριθμού των γεννήσεων, θα επιφέρει μία επιπλέον μείωση στο συνολικό πληθυσμό κατά -0,5% και -1,6% στην Ελλάδα και την Ευρώπη αντίστοιχα, οδηγώντας σε μία διεύρυνση του αρνητικού ισοζυγίου κατά -1,6% και -3,9%, και συνεπώς σε μία συνολική μείωση κατά -12,7% στην Ελλάδα και κατά και -8,8% στην Ευρώπη.

Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι, σε ένα πλαίσιο μηδενικής μετανάστευσης, ακόμη και στην περίπτωση μιας μείωσης της θνησιμότητας και άμεσης αύξησης της γονιμότητας στο επίπεδο αντικατάστασης (2,1 παιδιά ανά γυναίκα), τόσο ο πληθυσμός της Ελλάδας όσο και της Ευρώπης θα είναι χαμηλότερος σε μέγεθος το 2050 σε σχέση με το 2024. Σύμφωνα με το αντίστοιχο σενάριο των Ηνωμένων Εθνών η μείωση αυτή θα είναι της τάξης των 440 χιλιάδων (-4,2%) και των 12,7 εκατομμυρίων (-1,7%) στην Ελλάδα και την Ευρώπη αντίστοιχα.

Ουσιαστικά, η προοπτική μιας παύσης της πληθυσμιακής συρρίκνωσης, δηλαδή ενός αυξημένου αριθμού γεννήσεων που θα αντισταθμίζει τον αυξημένο αριθμό θανάτων οδηγώντας σε μηδενικά φυσικά ισοζύγια, τόσο στην Ευρώπη αλλά ακόμη περισσότερο στην Ελλάδα, δεν μπορεί να είναι ούτε βραχυπρόθεσμη αλλά ούτε και μεσοπρόθεσμη. Η επίτευξη ενός τέτοιου στόχου π.χ. από το 2040 και μετά προϋποθέτει ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα γονιμότητας (2,4 το 2040 και 2,9 το 2050 στην Ελλάδα, 2,3 το 2040 και 2,6 το 2050 στην Ευρώπη) τα οποία δεν έχουν παρατηρηθεί ποτέ καθ' όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Επιπρόσθετα, ακόμη και στην περίπτωση της επίτευξης μιας ισότητας μεταξύ του αριθμού των γεννήσεων και των θανάτων, το μέγεθος του πληθυσμού το 2050 θα είναι χαμηλότερο, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, από αυτό του 2024, λόγω της συσσώρευσης τους αρνητικού φυσικού ισοζυγίου κατά την περίοδο 2024-2040.

Είναι φανερό ότι η αποφυγή της πληθυσμιακής μείωσης δεν μπορεί να θεωρείται εφικτή μέσα σε ένα πλαίσιο μηδενικής μετανάστευσης, αλλά και ότι παράλληλα, η μείωση του συνολικού πληθυσμού δεν μπορεί πλήρως να αντισταθμιστεί από προσφυγή στη μετανάστευση. Ένα θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο μπορεί να επιβραδύνει την αναπόφευκτη πληθυσμιακή συρρίκνωση, αλλά δεν μπορεί να την αποτρέψει. Είναι χαρακτηριστικό ότι, εάν αποδεχθούμε το μέσο σενάριο των Ηνωμένων Εθνών, και λάβουμε υπόψη μας το φυσικό ισοζύγιο που μπορεί να προκύψει από τη μετανάστευση την περίοδο 2024-2050, η κάλυψη του πληθυσμιακού ελλείμματος (1,3 και 65 εκατομμύρια στην Ελλάδα και την Ευρώπη αντίστοιχα) θα απαιτούσε περίπου 950 χιλιάδες με 1 εκατομμύριο μετανάστες στην Ελλάδα και μεταξύ 47 και 50 εκατομμυρίων στην Ευρώπη⁴, μεγέθη τα οποία είναι αισθητά υψηλότερα από αυτά του μέσου σεναρίου των Ηνωμένων Εθνών (130 χιλιάδες και 21 εκατομμύρια αντίστοιχα). Είναι επίσης φανερό ότι η συζήτηση για το δημογραφικό μέλλον στην Ελλάδα και την Ευρώπη δεν θα πρέπει να επικεντρώνεται αποκλειστικά στις πρωτοβουλίες για αντιστροφή των δημογραφικών τάσεων αλλά στους τρόπους διαχείρισης της αναπόφευκτης πληθυσμιακής συρρίκνωσης.

² Αναμένεται ότι μεταξύ 2024 και 2050 η μέση διάρκεια ζωής θα αυξηθεί κατά 4 έτη τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη.

³ Από 1,38 σε 1,48 στην Ελλάδα και από 1,51 σε 1,63 στη Ευρώπη σύμφωνα με το μέσο σενάριο των Ηνωμένων Εθνών.

⁴ Ανάλογα με το εάν η γονιμότητα των μεταναστών θα είναι μεταξύ 1,4 και 1,6 ή θα είναι στο επίπεδο αντικατάστασης (2,1).